

بررسی تأثیر تحریم‌های غرب بر حقوق بشر و حقوق زنان

ساناز گودرزی

چکیده

تحریم‌ها به مثابه اهرم‌های فشار بر کشورها می‌باشند که همواره به نحو مستقیم یا غیرمستقیم اعمال می‌شوند و تأثیرات و نتایج متعددی بر گروه‌های مختلف دارند. همچنین موجب نقض حقوق بشر و حقوق زنان می‌شوند و پیامدهایی را به دنبال خود دارد. تحریم علاوه بر تأثیر منفی در زندگی افراد جامعه بر حقوق فردی و اجتماعی آنان نیز اثر می‌گذارد و موجب نقض حقوق بشر می‌شود. تحریم‌های سازمان ملل مغایر با منشور ملل متحد است و اصول حقوق بشر آن را نقض می‌نماید. تحریم‌ها موجب سلب حق‌های زیادی از شهروندان می‌گردد. مقاله پیش رو با بررسی تأثیر تحریم‌های غرب بر حقوق زنان و حقوق بشر پیامدها و آثار منفی که این تحریم‌ها به دنبال خود دارند را تبیین می‌کند. روش این تحقیق توصیفی - تحلیلی با استفاده از میثاق‌های بین‌المللی و سایر منابع کتابخانه‌ای می‌باشد.

کلیدواژه: تحریم، حقوق بشر، حقوق زنان، میثاق‌های بین‌المللی.

مقدمه

در اسناد بین‌المللی تحریم از تدابیر قهرآمیزی است که توسط کشور یا گروهی از کشورها علیه کشوری که به قوانین بین‌المللی تجاوز نموده و یا از معیارهای اخلاقی مقبول تخطی کرده باشد به عنوان یک راه حل غیرنظامی اعمال می‌شود. اما در روابط بین‌الملل معاصر، تحریم‌ها ابزارهایی برای حل و فصل اختلافات و دستیابی به اهداف سیاسی خاص تلقی می‌شوند که غالباً انعکاسی از نارضایتی اعضای قدرتمند شورای امنیت از رفتار بین‌المللی و داخلی سایر اعضا می‌باشد. در واقع تحریم‌ها امروزه به عنوان یک ابزار سیاسی در دست قدرت‌های بزرگ قرار گرفته‌اند، تحریم‌های بین‌المللی که شامل تحریم‌های یکجانبه، اقتصادی و غیراقتصادی، تحریم‌های هوشمند و هدفمند می‌شوند. هرکدام از این تحریم‌ها آثار گوناگونی را بر کشور و شهروندان از جنبه‌های متفاوت می‌گذارد و همه شئون یک جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این تحریم‌ها موجب نقض حقوق فردی و اجتماعی شهروندان عادی جامعه می‌شود و زندگی افراد جامعه را در تنگنا و سختی قرار می‌دهد و باعث نقض حقوق بشر می‌شود. همچنین تحریم‌ها موجب نقض حقوق آسیب‌پذیرترین اعضای جامعه از جمله زنان می‌شود. با توجه به اینکه زنان نیمی از اعضای جامعه هستند و جایگاه و نقش اساسی در عرصه‌های اقتصادی و سیاسی، اجتماعی یک جامعه دارند. تحریم‌ها بر جنبه‌های مختلف زندگی آنان تأثیرات فراوانی می‌گذارد. واقعیت این است که در حال حاضر زنان در سراسر جهان و به ویژه در کشورهای در حال توسعه نتوانسته‌اند به آن جایگاه حقیقی خود در عرصه‌های مختلف جامعه دست یابند و هنوز راه زیادی برای طی کردن این مسیر دارند شاید بتوان گفت یک دلیل آن تحریم‌های غیرقانونی

و هدفمند قدرت‌های بزرگ بوده که تا حدود زیادی بر نقش اجتماعی و اقتصادی زنان تأثیر منفی گذاشته است. لذا در نوشتار حاضر سعی شده است که پیامدهای تحریم‌های غرب علیه برخی از کشورها و آثار منفی که بر حقوق بشر و حقوق زنان می‌گذارد، مورد تبیین و بررسی قرار گیرد. سؤال مطرح شده این است که تحریم‌های غرب علیه برخی از کشورها چه پیامدهای دارد؟

بنابر یافته‌های پژوهش، تحریم می‌تواند به واسطه‌های مختلف همانند کاهش سطح رشد اقتصادی، افت سطح آموزش، معضلات اجتماعی اقتصادی فراوانی را برای جوامع به بار آورده و به عنوان یک مانع توسعه‌ای، منجر به ایجاد زمینه‌های افزایش تورم و التهاب اقتصادی شود و فرصت‌های گسترش فعالیت‌های زنان را به حداقل برساند. از طرف دیگر تحریم از جمله عواملی است که اثرات بسیار نامطلوبی را بر مولفه‌های اجتماعی، سیاسی و به ویژه اقتصادی در فضای کسب و کار و ایجاد اشتغال زنان به جای می‌گذارد؛ چرا که تحریم‌ها سطح درآمد جامعه به حد قابل توجهی تقلیل داده و زمینه‌های ایجاد فرصت‌های شغلی جدید را به ویژه برای قشر زنان محدود می‌کنند. این امر به خودی خود منجر به کاهش حضور زنان در عرصه اجتماعی و به تبع آن سیاسی می‌شود در واقع فرصت تصمیم‌گیری‌ها در سطح کلان و مدیریتی از زنان گرفته شده و جایگاه اجتماعی- سیاسی آن‌ها به انزوا می‌رود. این امر خشونت‌های خانگی و تبعیض جنسیتی علیه زنان را در جامعه برای آن‌ها به همراه دارد.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱ تحریم

تحریم‌ها در حقوق و سیاست بین‌المللی مجموعه اقدامات با ماهیت اجباری هستند که هدف آن‌ها وادار ساختن دولت‌ها، بازیگران بین‌المللی یا افراد غیر مطیع به رعایت هنجار حقوق بین‌الملل یا پیروی از خواست و سیاست مورد نظر نهاد صادر کننده تحریم می‌باشد. از نظر فنی این واژه هم برای اقدامات نظامی و هم اقدامات غیرنظامی به کار برده می‌شود، ولی عمدتاً از این واژه برای اقدامات غیرنظامی استفاده می‌شود. انگیزه برای اعمال تحریم ممکن است پاسخ به نقض یک هنجار یا ممانعت از نقض آن باشد، اما در واقع انگیزه برای اعمال تحریم می‌تواند دستیابی به یک هدف در سیاست خارجی یا دستیابی به برخی از امتیازات از کشور مورد تحریم باشد. در سیاست جهانی عصر حاضر تحریم‌ها به عنوان یک ابزار سیاست خارجی توجه کشورهای قدرتمند را به خود جلب نموده است؛ زیرا اعمال تحریم می‌تواند فرصتی در اختیار این قدرتهای بزرگ قرار دهد تا بدون توسل به قوه قهریه تلاش نمایند رفتار یک دولت یا یک بازیگر بین‌المللی را تغییر دهند. (عمادی، ۱۳۹۱: ۱۳۰)

تحریم‌ها می‌توانند به صورت یک جانبه، چند جانبه و یا بر اساس قطعنامه‌های بین‌المللی اعمال شوند. تحریم بین‌المللی مستلزم صدور قطعنامه سازمان ملل است، اما در تحریم چند جانبه معمولاً چند کشور برای اعمال تحریم علیه یک کشور دیگر با هم توافق می‌کنند. در تحریم یک جانبه نیز یک کشور به تنهایی علیه کشور دیگر وارد عمل می‌شود. دو مورد اخیر مستلزم صدور قطعنامه شورای امنیت نیست و توافق کشورها زمینه تحریم را فراهم می‌کند. از

منظر حقوق بین الملل در زمینه تحریم های یک جانبه از سوی یک کشور علیه دیگری سه رویکرد مختلف وجود دارد:

الف. رویکرد اول، اعمال این تحریم ها بر اساس اصل حاکمیت کشورها مجاز است. به عبارت دیگر از آنجا که کشورها می توانند در تنظیم روابط خارجی خود با دیگران آزادانه عمل کنند، لذا هر کشوری از نظر سیاسی حق دارد با کشور دیگر قطع رابطه نماید یا رابطه برقرار کند. همین رابطه در مسائل اقتصادی نیز وجود دارد؛ لذا بر اساس این رویکرد کشورها می توانند برای پیشبرد اهداف سیاسی خویش کشور دیگر را تحت فشار اقتصادی قرار دهند. ب. در رویکرد دوم، جنگ مستقیم اقتصادی از سوی یک کشور علیه دیگری مجاز شمرده می شود و می باید آثار مضرات آن بر طرف های ثالث به حداقل برسد. تمرکز اصلی تحریم های اقتصادی بر کشور یا کشورهای هدف می باشد و لذا می بایست این تحریم ها دارای کمترین آثار بر سایر کشورها باشد.

ج. رویکرد سوم، رویکرد منع قانونی است. این مکتب، تحریم ثانویه بلکه تحریم های اولیه را نیز مجاز نمی داند. این گروه معتقد هستند هیچ نوع تحریمی در نظام حقوق بین الملل مدرن نباید علیه کشورها اعمال شود؛ زیرا پیامدهای منفی تحریم به مراتب بیشتر از پیامدهای مثبت آن است. در بررسی نهایی رویکرد نظری فوق و مقایسه با اعمال کشورها به این نتیجه می رسیم که اقدامات تحریم کشورها علیه یکدیگر در بسیاری از موارد علی رغم ممنوعیت های حقوقی، در حال گسترش است. از مهمترین اقدامات تحریمی یک جانبه در سال های اخیر، تحریم کشورهای نظیر ایران، عراق و لیبی از سوی آمریکا بوده است. (قاسمی، ۱۳۸۷)

۲-۱ انواع تحریم‌ها

تحریم‌های سازمان ملل طیف وسیعی از اقدامات از تحریم‌های اقتصادی تا قطع روابط دیپلماتیک به شرح مندرج در ماده ۴۱ منشور را شامل می‌گردند. دسته‌بندی خلاصه انواع تحریم‌ها در ذیل آمده است:

۱-۲-۱ تحریم‌های اقتصادی

تحریم‌های اقتصادی شایع‌ترین نوع تحریم‌ها هستند. دو نوع اصلی از تحریم‌های اقتصادی وجود دارد.

الف. تحریم‌های تجاری: تحریم‌های تجاری واردات به کشور تحت تحریم و صادرات از آن کشور را محدود می‌کند. این محدودیت ممکن است جامع باشد مانند تحریم عراق یا می‌تواند گزینشی باشد که فقط برخی از کالاهای خاص را محدود می‌کند. تحریم‌های جامع در آگوست و سپتامبر ۱۹۹۰ علیه عراق برای اجبار آن کشور به عقب نشینی از کویت اعمال شدند. همچنین در آوریل ۱۹۹۲ بار دیگر تحریم جامع علیه آن کشور برای اجرای قطعنامه ۶۸۷ شورای امنیت متعاقب عملیات طوفان صحرا اعمال گردید. تحریم‌های همه جانبه علیه یوگسلاوی (۱۹۹۱-۱۹۹۶) و صربستان و مونته‌نگرو (۱۹۹۲-۱۹۹۶) و هائیتی (۱۹۹۳) اعمال شدند.

ب. تحریم‌های مالی: تحریم‌های مالی رابطه نزدیکی با تحریم‌های اقتصادی دارند، ولی تمرکز آن‌ها بر ممنوعیت جریان پول و منابع مالی به درون یا از کشور تحریم شده قرار دارد. تحریم‌های مالی همچنان که در فرآیند اینترنتراکن مورد بررسی قرار گرفت می‌تواند شامل مسدود کردن دارایی‌های دولت، محدود کردن دسترسی به بازارهای مالی و محدودیت وام و اعتبار، محدود

کردن تبادل مالی بین‌المللی و محدودیت فروش و تجارت در خارج از کشور باشد. تحریم‌های مالی بخشی از تمامی تحریم‌های سازمان ملل علیه کشورهای هدف می‌باشند.

۱-۲-۲ تحریم‌های غیراقتصادی

الف. تحریم‌های سفر: تحریم‌های سفر می‌تواند شامل تحریم‌ها علیه سفر برخی از افراد یا گروه‌ها باشد و هم می‌تواند شامل نوع خاصی از حمل و نقل گردد. تحریم‌های سفر اقداماتی هستند که به دنبال ممنوعیت یا بازداشتن افراد مرتبط با هدف تحریم به مسافرت‌های بین‌المللی است. تحریم سفر علیه افراد خاص اعمال شده است.

ب. تحریم هوایی: تحریم‌های هوایی شامل ممنوعیت پرواز به و از مبدأ کشور هدف یا همچنین محدود کردن توانایی کشور تحت تحریم برای استفاده از پروازهای داخلی در درون منطقه نفوذ خود می‌باشد.

ج. تحریم‌های نظامی: تحریم‌های نظامی می‌تواند شامل تحریم تسلیحات، خاتمه کمک‌های نظامی یا آموزشی و همچنین تحریم علیه سلاح‌های کشتار جمعی باشد. تقریباً تمامی تحریم‌های سازمان ملل مشتمل بر ممنوعیت تسلیحات می‌باشند. شورای امنیت همچنین اقدامات ویژه‌ای علیه تسلیحات کشتار جمعی کشورهای هدف اتخاذ نموده است.

د. تحریم‌های دیپلماتیک: تحریم‌های دیپلماتیک مستقیماً مقامات رسمی کشور تحت تحریم را هدف قرار می‌دهد. دیپلمات‌ها و رهبران سیاسی ممکن است روایت دریافت نکرده و از شرکت در سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی منع

شوند. (عمادی، ۱۳۹۱: ۱۳۹-۱۴۰)

۲. تحریم و حقوق بشر

۲-۱ اسناد و نهادهای حقوق بشری تحریم

افزایش اعمال تحریم توسط شورای امنیت به ویژه تحریم‌های همه جانبه علیه چند کشور و بروز عوارض جانبی منفی آن بر شهروندان عادی این کشور موضوع انطباق این تحریم‌ها با حقوق بشر و اسناد حقوق بشری را مورد سؤال قرار داده است. در این بخش به بررسی اسناد و نهادهای حقوق بشری تحریم می‌پردازیم.

اسنادی که می‌تواند در زمینه لزوم رعایت حقوق بشر در تحریم‌ها مورد استناد قرار بگیرد، برخی الزام‌آور و برخی غیرالزام‌آور هستند.

۲-۱-۱ اسناد الزام‌آور

از مهم‌ترین این اسناد، منشور سازمان ملل است. در منشور، یکی از اهداف سازمان ملل همکاری بین‌المللی در پیشبرد و تشویق احترام به حقوق بشر عنوان شده است. در این سند، دولت‌ها، سازمان ملل و ارکان ذیربط آن الزام دارند در جهت ارتقاء سطح زندگی، حق اشتغال، توسعه امور اقتصادی و اجتماعی، بهداشت عمومی و احترام و رعایت حقوق بشر گام بردارند. همچنین بر اساس ماده ۲۴ منشور، شورای امنیت مکلف است اقدامات خود را در چارچوب اصول و اهداف منشور به انجام رساند. از جمله اسناد الزام‌آور، اسناد ویژه حقوق بشر و بشردوستانه با عناوینی همچون معاهده، میثاق و کنوانسیون است. مهم‌ترین این اسناد، میثاق بین‌المللی حقوق سیاسی و مدنی، میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک و کنوانسیون‌های حقوق بشردوستانه ژنو می‌باشد. رعایت معیارهای

مطرح شده در این اسناد هم به لحاظ حقوق بین الملل عرفی و هم به لحاظ الزام قراردادی کشورهای عضو این اسناد، در هر اقدامی از جمله وضع و اعمال تحریم، از سوی سازمان ملل و دولت‌ها باید رعایت گردد.

۲-۱-۲ اسناد غیرالزام آور

حقوق بشر به اقتضای ماهیت ویژه خود، اسناد غیرالزام آور متعددی را نیز در خود جای داده است. مهم ترین این اسناد، قطعنامه های مجمع عمومی سازمان ملل به ویژه اعلامیه جهانی حقوق بشر و مصوباتی است که شرح ماده یک منشور در زمینه لزوم احترام و ارتقاء حقوق بشر محسوب می شود. قطعنامه های مجمع عمومی اگر چه توصیه ای بوده و فی نفسه الزام آور نیست، اما از آنجا که با استناد و اتکاء به اسناد الزام آور حقوق بشر صادر می شوند و با توجه به عضویت قریب به اتفاق کشورهای جهان در مجمع عمومی، این مصوبات مظهر اراده جمعی جامعه جهانی و عرف بین الملل بوده و از اهمیت ویژه ای برخوردار است. (شهرکی، زمانی، ۱۳۹۲: ۳۷)

۳. آثار تحریم ها بر حوزه های مختلف حقوق بشر

تحریم ها علاوه بر اثرات غیرقابل اجتناب بر زندگی افراد در کشور هدف بر حقوق آنان نیز تأثیرگذار بوده است. بهره مندی از حقوق بهداشت یا غذای جمعیت در کشور هدف را که تقریباً در سطح جهانی پذیرفته شده اند، مورد تضییع قرار می دهند. حتی رژیم تحریم های بسیار محدود نیز بر ضد اصول عمومی حقوق بشر عمل می کنند. در برخی موارد، تأثیر تحریم ها مستقیم است، مانند محدودیت های مسافرت یا ممنوعیت های پروازی که می تواند حق آزادی جا به جایی و ورود و خروج از کشور خود را برای افراد تحت تحریم مختل

نماید. همچنین می‌تواند ارائه مؤثر خدمات پزشکی را با مانع مواجه نماید. در مواردی نیز تأثیر تحریم‌ها غیرمستقیم است. در هر صورت، رژیم تحریم‌ها علی‌رغم بهره‌مندی از طراحی خوب نیز بر حقوق بشر تأثیر بسیار خواهند داشت. اندیشمندان و مدافعان حقوق بشر در گزارش‌ها و مقاله‌های متعدد اذعان کرده‌اند که تحریم‌های اقتصادی بر تعداد بسیاری از شهروندان بی‌گناه در کشورهای هدف از طریق محدودیت دسترسی به غذا و دارو، اختلال در کل اقتصاد، محروم کردن شهروندان از درآمد ضروری و کاهش ظرفیت ملی برای آب، سیستم‌های الکتریکی (برق) و دیگر زیرساخت‌های حیاتی برای حیات و بهداشت صدمه وارد می‌کنند. (زمانی، غریب‌آبادی، ۱۳۹۶: ۹)

مطالعه شرایط حاصل از تحریم‌های شورای امنیت، بر اساس اسناد و گزارشاتی که وجود دارد، نشان می‌دهد که تحریم‌ها با زیر پا گذاشتن اصل تمایزگذاری و تفکیک، اصول متعدد حقوق بشر و بشردوستانه را نقض می‌کنند.

۳-۱ حق حیات

حق حیات به عنوان مهم‌ترین و عالی‌ترین حقی که سایر حقوق نیز از آن ناشی شده، در ماده ۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۶ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، ماده ۶ کنوانسیون حقوق کودک و بسیاری از اسناد بین‌المللی دیگر بر آن تأکید شده و توسط همه کشورها به عنوان یک حق ذاتی انسان‌ها مورد حمایت قرار گرفته است. آثار فاجعه‌آمیز تحریم‌ها بر حق حیات که به یقین از قواعد آمره و تخطی ناپذیر است، در بسیاری از تحریم‌ها به ویژه در تحریم‌های جامع، انکارناپذیر است؛ چرا که فقر فراگیر وقفه در ارائه خدمات اجتماعی و کمبود غذا و دارو و در نتیجه تحریم‌ها، گسترش بیماری و افزایش میزان مرگ و میر را به دنبال دارد. بر

اساس گزارش نهادهای مختلف سازمان ملل، اثرات تحریم در عراق از جمله کمبود آب آشامیدنی سالم، غذا، دارو و امکانات اولیه زندگی، منجر به از بین رفتن صدها هزار نفر از اقشار آسیب پذیر این کشور شد. در این بین زنان و کودکان بیشترین اثرات زیانبار و فاجعه آمیز تحریم ها را متحمل شدند.

۲-۳ حق بر خورداری از استانداردهای مناسب زندگی

بر اساس اعلامیه جهانی حقوق بشر، هر فردی حق دارد سطح زندگی، سلامتی و رفاه خود و خانواده اش را از حیث خوراک، مسکن، مراقبت های طبی و خدمات لازم اجتماعی تأمین کند. این حق در میثاق بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به صورت مفصل تری مطرح شده و اعضای این میثاق، حق فرد و خانواده اش را در دارا بودن سطح مناسب زندگی و ارتقای مداوم این شرایط به رسمیت شناخته و تعهد خود را به اتخاذ تدابیری مقتضی در این خصوص اعلام کرده اند. تحریم ها با تأثیر منفی بر تولید، اشتغال و درآمد ملی، باعث بازدهی کم اقتصادی، توزیع کم و غیر عادلانه کالا و خدمات و ایجاد بی نظمی و شکاف اجتماعی گردیده و در مجموع، سطح زندگی و معیشت مردم را کنترل و آن ها را از داشتن استانداردهای مناسب زندگی محروم می کند.

۳-۳ حق سلامت و بهداشت

حق سلامت و بهداشت و بر خورداری از امکانات و خدمات پزشکی و درمانی از حقوقی است که مورد تأکید ویژه اسناد حقوق بشر قرار دارد. میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، حق همه انسان ها را در بر خورداری از بهترین حال سلامت جسمی و روحی به رسمیت شناخته و برای تأمین کامل این حق، کشورها را متعهد می نماید به منظور کاهش

سقط جنین، کاهش میزان مرگ و میر کودکان، بهبود شرایط رشد سالم کودکان، بهبود خدمات بهداشتی، پیشگیری، معالجه و مبارزه با بیماری‌ها به خصوص بیماری‌های واگیردار و شایع، ایجاد شرایط مناسب برای تأمین مراکز و کمک‌های پزشکی برای عموم، اقدامات لازم را انجام دهند. برخورداری از این حقوق در کنوانسیون حقوق کودک نیز مورد تأکید قرار گرفته است. در گزارشات نهادهای بین‌المللی در مورد عراق، تحریم‌ها با برهم زدن زیرساخت‌های لازم برای خدمات بهداشتی و درمانی، مرگ و میرها را به شدت افزایش داد. در این گزارش‌ها تصریح شد تحریم‌های اقتصادی شدید باعث کمبود مواد غذایی و تخریب و نابودی سیستم آب آشامیدنی سالم و در نتیجه سوء تغذیه و افزایش بیماری‌ها، منجر به مشکلات شدید بهداشتی و فقدان اقلام دارویی گردیده است.

۳-۴ حق آموزش

ميثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، حق هر فردی را در دسترسی به آموزش و پرورش به رسمیت می‌شناسد. آموزش و پرورش که هدف آن نمو کامل شخصیت انسان و تقویت احترام به حقوق و آزادی‌های اساسی بشر باشد به این منظور کشورهای عضو این میثاق متعهد شده‌اند آموزش و پرورش ابتدایی را اجباری نموده و به صورت رایگان در دسترس عموم قرار دهند. تعمیم آموزش و پرورش متوسطه و همچنین آموزش عالی به کلیه وسایل مقتضی برای عموم نیز از جمله تعهدات اعضای این میثاق می‌باشد. ساختار آموزشی کشوری که تحت تحریم‌های شدید قرار می‌گیرد، به دلیل مشکلات اقتصادی و نبود بودجه لازم، دچار اختلال جدی می‌شود و حق طیف گسترده‌ای از مردم به ویژه

کودکان، نوجوانان و جوانان در دسترسی به آموزش و پرورش و خدمات کافی در این زمینه تضييع می‌گردد.

۳-۵ حق توسعه

حق توسعه تضمین‌کننده آزادی و پیشرفت و بهره‌مندی عادلانه هر انسان از امکانات و منابع مادی و معنوی است که جامعه جهانی در اختیار دارد و شامل تغذیه، آموزش و بهداشت، مسکن، تأمین اجتماعی، هنر، ارتباطات، آزادی، امنیت و کلیه لوازم و مقدماتی است که تداوم حیات انسان و رشد مادی و معنوی وی را تضمین می‌نماید. بر اساس اسناد بین‌المللی، حق توسعه، حقی جهان شمول، غیر قابل انتقال و بخش لاینفک از حقوق اساسی انسان‌ها از جمله حق حیات است و جامعه بین‌المللی و دولت‌ها باید در راه برخورداری از حق توسعه از مانع‌تراشی پرهیز نموده و همکاری مؤثر برای تحقق حق توسعه و رفع موانع آن را مبذول دارند. وضع تحریم‌های اقتصادی در جهت عکس چنین وظیفه‌ای بوده و با تضعیف نظام اقتصادی کشورها، توسعه آن‌ها را در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی، متوقف و در برخی موارد نوعی عقب‌گرد ایجاد می‌کند با تأمل در کشورهای که مورد تحریم نسبتاً جامع قرار گرفته‌اند، درمی‌یابیم که حق توسعه به واقع از آسیب‌پذیرترین معیارهای حقوق بشری در تحریم‌هاست. در مجموع، نقض حقوق بشر تحریم‌های اقتصادی امری مسلم است و نمونه بارز آن، تأثیرات زیانبار تحریم‌ها بر حقوق مردم عراق در زمان رژیم بعث صدام است. ده‌ها گزارش و تحقیق توسط آژانس‌های سازمان ملل متحد، سازمان‌های غیر دولتی و گروه‌های مستقل، به صراحت مردم غیر نظامی عراق را قربانی اولیه

تحریم‌ها معرفی نموده و نقش تحریم را در نقض همه‌جانبه حقوق اساسی بشر در عراق، انکارناپذیر می‌داند. البته آثار زیانبار تحریم بر حقوق بشر تنها به عراق اختصاص ندارد و مطالعات متعددی که در مورد تحریم‌های هائیتی، افغانستان، کوبا و ... انجام شده است، نشان می‌دهد تحریم‌ها آثار بسیار زیانباری بر حقوق مردم این کشورها بر جای گذاشته‌اند. از آن‌جا که قربانی شدن شهروندان بی‌گناه در مجازات‌های بین‌المللی، به دلیل رفتار دولتمردان، در قالب هیچ مکتب اخلاقی و حقوقی، عادلانه تلقی نمی‌شود، اثرات زیانبار و فاجعه‌آمیز تحریم‌ها بر معیارهای حقوق بشر، انتقادات گسترده‌ای را به دنبال داشته است. بیشترین این انتقادات از طریق مجمع عمومی سازمان ملل، کمیسیون حقوق بشر و دیگر نهادهای حقوق بشری، در قالب قطعنامه‌ها و بیانیه‌های متعدد ابراز شده است. (زمانی و شهرکی، ۱۳۹۲: ۳۸-۴۱)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
فصلنامه مطالعاتی صانت از حقوق زنان

۴. آثار حقوقی وضع تحریم‌های ناقض حقوق بشر

حقوق بشر بین‌المللی مقرر می‌دارد که هر دولتی به حقوق بشر شهروندان خود احترام بگذارد و دیگر ملت‌ها نیز حق و مسئولیت دارند که تضمین نمایند این تعهد رعایت شود. نظر قوی وجود دارد که تحریم‌های همه‌جانبه سازمان ملل، مغایر منشور ملل متحد بوده و استانداردهای حقوق بشر آن را نقض می‌نمایند. منشور ملل متحد، اختیارات لازم را به مجمع عمومی و شورای امنیت واگذار نموده است. فصل پنجم منشور ملل متحد نیز اختیارات و محدودیت‌های شورای امنیت را تبیین می‌کند. به هر حال، منشور ملل متحد به هیچ‌ارگان سیاسی یا قضایی مستقل بین‌المللی این اختیار را نمی‌دهد که

تصمیمات شورای امنیت را مورد بررسی قضایی قرار دهند. (غریب‌آبادی و زمانی، ۱۳۹۶: ۱۲۹)

از سوی دیگر، وضع و اعمال تحریم‌های ناقص حقوق بشر، فاقد مشروعیت حقوقی می‌باشد. عدم مشروعیت حقوقی اینگونه تحریم‌ها، دو نتیجه را در پی دارد: عدم الزام کشورها به رعایت این تحریم‌ها و ایجاد مسئولیت بین‌المللی برای سازمان ملل و شورای امنیت و دولت‌ها در قبال نقض حقوق بشر. در ماده ۲۵ منشور مقرر شده است «اعضا موافقت می‌نمایند که تصمیمات شورای امنیت بر طبق منشور را قبول و اجرا نمایند.» مفهوم این ماده این است در صورتی که، تصمیمات شورای امنیت از جمله تحریم‌ها بر طبق منشور نباشد، مثلاً اهداف و اصول سازمان ملل را نقض کند، کشورها الزام قانونی به قبول و اجرای آن تصمیمات ندارند. اثر حقوقی قطعنامه یک رکن بین‌المللی، منوط به صلاحیت آن رکن می‌باشد و در صورت اتخاذ تصمیم در تعارض با معاهده مؤسس و صلاحیت‌های مقرر در آن، عمل خارج از حیطه وظایف و اختیارات قلمداد شده و اثر بر آن مترتب نمی‌باشد.

سازمان‌های بین‌المللی به لحاظ برخورداری از حقوق و تکالیف در سطح بین‌المللی، دارای شخصیت حقوقی مستقل از اعضاء بوده و از اهلیت حقوقی برای انجام وظایف خود برخوردارند. وجود شخصیت حقوقی برای سازمان‌های بین‌المللی، صلاحیت برخورداری از حقوق و وظایف را به دنبال دارد. از سوی دیگر، وقتی یک سازمان شخصیت حقوقی مستقل از اعضا دارد، باید از مسئولیت بین‌المللی در قبال تخلف از وظایفش نیز برخوردار باشد. بر اساس ماده ۲ طرح مسئولیت دولت‌ها برای تحقق مسئولیت بین‌المللی وجود دو عنصر نقض تعهد بین‌المللی و قابلیت انتساب لازم است. در بحث نقض حقوق

بشر در اثر تحریم‌ها، هر دو رکن مسئولیت بین‌المللی وجود دارد. با وضع و اعمال تحریم‌هایی که نقض حقوق بشر از طریق آن‌ها مسلم است، با توجه به مقررات و الزاماتی که در زمینه رعایت حقوق بشر وجود دارد، عنصر اول مسئولیت بین‌المللی یعنی نقض تعهد، تحقق می‌یابد. شورای امنیت به لحاظ مقررات منشور، نمی‌تواند، تحریم‌هایی وضع کند که اصول و اهداف سازمان ملل را نقض کند. در مورد عنصر دوم یعنی قابلیت انتساب تخلف از تعهدات بین‌المللی در موضوع تحریم‌های ناقض حقوق بشر، سازمان‌های بین‌المللی همانند دولت‌ها، اشخاص طبیعی و حقیقی نیستند، بلکه در عالم واقع ارگان‌ها و کارمندان یک سازمان از طرف آن انجام وظیفه می‌کنند و بر این اساس، اعمال ارگان‌های یک سازمان بین‌المللی که در مقام انجام مسئولیت قرار می‌گیرد، به آن سازمان منتسب است. بنابراین مسئولیت ناشی از نقض حقوق بشر در تحریم‌ها که توسط اعضای شورای امنیت اعمال می‌شود، به شورای امنیت و سازمان ملل منتسب است و این سازمان در وضع و اعمال این تحریم‌ها، دارای مسئولیت بین‌المللی بوده و ملزم است نتایج ناشی از این مسئولیت از جمله لزوم پایان این نوع تحریم‌ها و اعاده وضع به حالت سابق، لزوم جبران خسارت ناشی از نقض حقوق بشر و سایر نتایج را بر عهده گیرد. (زمانی و شهرکی،

۱۳۹۲: ۵۱-۵۲)

۵. تحریم و حقوق زنان

۱-۵ حقوق زنان در میثاق های بین المللی

۱-۱-۵ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی

در ماده سوم میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی آمده است: «دولت های طرف این میثاق متعهد می شوند که تساوی حقوق زنان و مردان را در استفاده از حقوق مدنی و سیاسی پیش بینی شده در این میثاق تأمین کنند.»

در بند ۵ از ماده ششم آمده است: «حکم اعدام در مورد جرائم ارتكابی اشخاص کمتر از هیجده سال صادر نمی شود و در مورد زنان باردار قابل اجرا نیست.»

در ماده بیست و سوم آمده است:

۱. خانواده عنصر طبیعی و اساسی جامعه است و استحقاق حمایت جامعه و حکومت را دارد.
۲. حق نکاح و تشکیل خانواده برای زنان و مردان از زمانی که به سن ازدواج می رسند به رسمیت شناخته می شود.
۳. هیچ نکاحی بدون رضایت آزادانه و کامل طرفین آن منعقد نمی شود.
۴. دولت های طرف این میثاق تدابیر مقتضی به منظور تساوی حقوق و مسئولیت های زوجین در مورد ازدواج در مدت زوجیت و هنگام انحلال آن اتخاذ خواهند کرد. در صورت انحلال ازدواج پیش بینی هایی برای تأمین حمایت لازم از اطفال به عمل خواهند آورد.

۲-۱-۵ میثاق بین المللی حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی

در ماده ۳ میثاق بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آمده است: «کشورهای طرف این میثاق متعهد می شوند که تساوی حقوق مردان و زنان

را در استفاده از کلیه حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مقرر در این میثاق تأمین نمایند.»

حق بر آموزش از حقوق اجتماعی اقتصادی و فرهنگی است که در مواد ۱۳ و ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۶ دسامبر ۱۹۶۶ میلادی بیان شده است. در ماده ۱۳ این میثاق آمده است:

۱. کشورهای طرف این میثاق حق هرکس را به آموزش و پرورش به رسمیت می‌شناسند.

کشورهای مزبور موافقت دارند که هدف آموزش و پرورش باید نمو کامل شخصیت انسانی و احساس حیثیت آن و تقویت احترام حقوق بشر و آزادی‌های اساسی باشد. علاوه بر این کشورهای طرف این میثاق موافقت دارند که آموزش و پرورش باید کلیه افراد را برای ایفای نقش سودمند در یک جامعه آزاد آماده سازد و موجبات تفاهم و تساهل و دوستی بین کلیه ملل و کلیه گروه‌های نژادی، قومی یا مذهبی را فراهم آورد و توسعه فعالیت‌های سازمان ملل متحد را به منظور حفظ صلح تشویق نماید.

۲. کشورها طرف این میثاق اذعان دارند که به منظور استیفای این حق:

الف. آموزش و پرورش ابتدایی باید اجباری باشد و رایگان در دسترس عموم قرار گیرد.

ب. آموزش و پرورش متوسطه به اشکال مختلف آن از جمله آموزش و پرورش فنی و حرفه‌ای متوسطه باید تعمیم یابد و به کلیه وسایل مقتضی به ویژه به وسیله معمول کردن تدریجی آموزش و پرورش مجانی در دسترس عموم قرار گیرد.

ج. آموزش و پرورش عالی باید به کلیه وسایل مقتضی به ویژه به وسیله معمول کردن تدریجی آموزش و پرورش مجانی به تساوی کامل بر اساس استعداد هرکس در دسترس عموم قرار گیرد.

د. آموزش و پرورش پایه (اساسی) باید حتی الامکان برای کسانی که فاقد آموزش و پرورش ابتدایی بوده یا آن را تکمیل نکرده باشند، تشویق و تشدید بشود.

ه. توسعه شبکه مدارس در کلیه مدارج باید فعالانه دنبال شود و نیز باید یک ترتیب کافی اعطاء بورس‌ها (هزینه تحصیلی) برقرار گردد و شرایط مادی معلمان باید پیوسته بهبود یابد.

۳. کشورهای طرف این میثاق متعهد می‌شوند که آزادی والدین یا سرپرست قانونی کودکان را بر حسب مورد در انتخاب مدرسه برای کودکانش سوای مدارس دولتی محترم بشمارند. مشروط بر اینکه مدارس مزبور با حداقل موازین (قواعد) آموزش و پرورش که ممکن است، دولت تجویز یا تصویب کرده باشد، مطابقت کند و آموزش و پرورش مذهبی و اخلاقی کودکان مطابق معتقدات شخصی والدین یا سرپرستان آنان تأمین گردد.

۴. هیچ یک از اجزای این ماده نباید به نحوی تفسیر گردد که با آزادی افراد و اشخاص حقوقی به ایجاد و اداره مؤسسات آموزشی اخلاقی نماید مشروط بر اینکه اصول مقرر در بند اول این ماده رعایت شود و تعلیماتی که در چنین مؤسساتی آموزش داده می‌شود با موازین حداقل که ممکن است دولت تجویز کرده باشد، مطابقت کند.

و در ماده ۱۴ این میثاق‌نامه آمده است: «هر کشور طرف این میثاق که در زمان امضای آن هنوز نتوانسته است در قلمرو اصلی خود یا دیگر سرزمین‌های

تحت حاکمیت خود آموزش و پرورش ابتدایی اجباری مجانی تأمین نماید، متعهد می‌شود ظرف مدت دو سال یک طرح تفصیلی تدابیر لازم برای تحقق بخشیدن تدریجی اجرای کامل اصل آموزش و پرورش اجباری مجانی برای عموم در ظرف مدت چند سالی که در خود طرح تصریح بشود تنظیم و تصویب کند.»

در ماده ششم و هفتم میثاق بین‌المللی حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی به حقوق کار زنان اشاره شده است. در این ماده آمده است:

۱. کشورهای طرف این میثاق حق کارکردن را که شامل حق هرکس است به اینکه فرصت یابد به وسیله و کاری که آزادانه انتخاب یا قبول می‌نماید معاش خود را تأمین کند، به رسمیت می‌شناسند و اقدامات مقتضی برای حفظ این حق معمول خواهند داشت.

۲. اقداماتی که کشورهای طرف این میثاق به منظور تأمین اعمال کامل این حق به عمل خواهند آورد، باید شامل راهنمایی و تربیت فنی و حرفه‌ای و طرح برنامه‌ها و خط مشی‌ها و تدابیر فنی باشد که از لوازم تأمین توسعه مداوم اقتصادی، اجتماعی و اشتغال تام و مولد است تحت شرایطی که آزادی‌های اساسی سیاسی و اقتصادی را برای افراد حفظ نماید.

و در ماده هفتم آمده است: «کشورهای طرف این میثاق حق هرکس را به تمتع از شرایط عادلانه و مساعد کار که به ویژه متضمن مراتب زیر باشد به رسمیت می‌شناسند.»

الف. اجرتی که در اصل، امور ذیل را برای کلیه کارگران تأمین نماید.

۱- مزد منصفانه و اجرت مساوی برای کار، با ارزش مساوی و بدون هیچ نوع تمایز به ویژه اینکه زنان تضمین داشته باشند که شرایط کار آنان پایین‌تر

از شرایط مورد استفاده مردان نباشد و برای کار مساوی مزد مساوی با مردان دریافت دارند.

۲- مزایای کافی برای آنان و خانواده‌شان طبق مقررات این میثاق

ب. ایمنی و بهداشت کار

ج. تساوی فرصت برای هرکس که بتواند در خدمت خود به مدارج مناسب عالی‌تری ارتقاء یابد، بدون در نظر گرفتن هیچگونه ملاحظات دیگری جز طول مدت خدمت و لیاقت

د. استراحت، فراغت و محدودیت معقول ساعت کار و مرخصی ادواری با استفاده از حقوق و همچنین مزد ایام تعطیل رسمی (سایت سازمان ملل متحد)

۶. تأثیر تحریم‌ها در نقض حقوق زنان

تحریم‌ها به مثابه‌ی جنگ خاموش هستند و زنان، قربانیان بزرگ این جنگ خاموش هستند؛ چراکه همواره در صف دوم حمله‌ها قرار دارند و در شرایطی که مردها از موضع قدرت با دشمنان فرضی یا واقعی خود می‌جنگند، آن‌ها در خانه‌های خودشان مورد تعرض قرار می‌گیرند. این تعرض‌ها گاهی از ناحیه‌ی قدرت است و گاهی از ناحیه‌ی فقر. باید بدانیم که منظور از خانه، فقط یک فضای فیزیکی نیست؛ بلکه محیط امنی است که زنان باید در آن ببالند و زندگی کنند و فضایی امن برای بالیدن نسل آینده ایجاد کنند. وقتی روابط جهان با یک منطقه تیره می‌شود تنها به این دلیل که تعامل‌های احترام‌آمیز، تقابل‌های قدرت مدارانه می‌شود، قطعاً باید انتظار داشته باشیم که خانه بی‌پناه‌ترین و ناامن‌ترین مکان برای زنان و کودکان باشد. امروزه در سراسر جهان ۷۰ درصد فقرا را زنان

تشکیل می‌دهند. (امیردیوانی، ۱۳۹۳: ۷۹)

یکی از اهرم‌های اصلی تحریم‌های اقتصادی، محدودیت دسترسی به منابع اقتصادی است که مهم‌ترین آن‌ها تجارت برون‌مرزی می‌باشد، لذا دولت هدف از یک شریان اصلی که نیازهای مادی جامعه از طریق آن برآورده می‌شود را از دست می‌دهد و نبود ثروت موجب می‌شود تا منابع لازم برای پیشبرد اهداف حقوق بشری موجود نباشد. برای مثال روشن است که ارتقای وضعیت دسترسی به منابع آموزشی، نیازمند صرف سرمایه‌های عظیم است و اگر کشوری به این منبع دسترسی نداشته باشد، قطعاً در پیشبرد اهداف با مشکل مواجه خواهد بود. با بررسی گزارش‌ها از کشورهای چون عراق، برمه، هائیتی و ... که تحریم اقتصادی بر آن‌ها اعمال شده این نتیجه به دست آمده که تحریم‌های اقتصادی اثر منفی بر حقوق زنان از جمله حق آموزش، کار، بهداشت و سلامتی و رفاه آنان در این کشورها داشته است. بنا بر گزارش یونسکو کشور عراق پیش از جنگ خلیج فارس و تحمیل تحریم‌های اقتصادی یکی از بهترین سیستم‌های آموزشی منطقه را داشت، اما تحریم‌ها چنان وضعیتی را برای معلمان عراقی ایجاد نمود که بسیاری از آنان یا به رانندگی تاکسی مشغول گردیدند و یا در خیابان‌ها سیگار می‌فروختند و دانشجویان برای خرید کتاب‌ها و مجلات گدایی می‌نمودند. همچنین مدارس فاقد کتاب درسی کافی بودند. خدمات آموزشی در کمترین حد ممکن بود و تجهیزات و ساختمان‌های مدارس به علت عدم نگهداری تخریب گردیدند. در عراق دسترسی زنان به آموزش مستقیماً تحت تأثیر تحریم‌ها بود. هیچ پولی برای اختصاص به آموزش وجود نداشت. فقدان منابع مالی فرار مغزها را به دنبال داشت، یعنی معلمان و اساتید دانشگاه برای یافتن فرصت شغلی به جاهای دیگر رفتند.

در گزارش نیویورک تایمز از برمه آمده است که تحریم منجر به از بین رفتن ۴۰۰۰۰۰ شغل در صنعت نساجی این کشور شده است و بیشترین تعداد افرادی که شغل خودشان را از دست داده‌اند، زنان بودند. این زنان برای تأمین هزینه زندگی مجبور به روسپی‌گری در این کشور شده‌اند.

با اعمال تحریم اقتصادی آمریکا در ۱۹۹۱ در هاییتی شاهد بسته شدن کارخانه‌های تولیدی هستیم تا آنجا که تا ژانویه سال ۱۹۹۴ تنها ۴ عدد از ۱۴۵ کارخانه فعال بودند. تعداد زیادی از کارگران که در بخش صنعت مونتاژ مشغول بودند از ۴۴۰۰۰ نفر در سال ۱۹۹۱ به ۸۰۰۰ نفر در سال ۱۹۹۴ تقلیل یافتند. زنان که ۸۰ درصد از کارگران صنعت مونتاژ بودند و حداقل یک سوم آنها سرپرست خانوار بودند، سخت‌ترین آسیب را دیدند. با محاسبه اینکه هر کارگر مشغول در صنعت مونتاژ ۶ نفر وابستگان فامیلی خود را حمایت مالی می‌کرده است. تقریباً یک چهارم از یک میلیون مردم هاییتی منبع اصلی درآمد خود را از دست داده بودند. گزارش‌ها در سال ۱۹۹۴ نشان داد که ۱۸ درصد از زنان هاییتی دچار سوء تغذیه هستند. این نرخ برای زنان روستایی ۲۱ درصد بود و کم وزنی نوزادان متولد شده از ۱۰ درصد به ۱۵ درصد افزایش یافته بود. (حیدری، ۱۳۹۶: ۱۱۱-۱۱۳)

نتیجه‌گیری

همانطور که در نوشتار پیش رو گفتیم اعمال تحریم‌های غیرقانونی علیه سایر کشورها که نوعی مجازات دسته جمعی علیه آحاد مردم می‌باشد منجر به نقض آشکار حقوق اولیه انسانی همه اقشار جامعه و به ویژه زنان می‌شود. در واقع تحریم‌ها ابزارهای سیاسی هستند در دست قدرت‌های بزرگ که در منشور سازمان ملل جهت اعمال فشار بر کشورهای تهدیدکننده صلح بین‌المللی پیش‌بینی شده است. تحریم‌های ظالمانه کشورها را دچار مشکلات و اثرات زیانباری می‌کند. نکته مهمی که در سازوکار تحریم‌ها از سوی کشورهای سلطه‌گر و سازمان‌های تحت نظارت آن‌ها عامدانه از آن غفلت می‌شود، تأثیر تحریم‌ها بر حقوق اساسی بشر است. به بیان دیگر، جوهره و جان‌مایه همه تحریم‌هایی که تاکنون علیه کشورها وضع شده، زیر پا گذاشته شدن اصول اخلاقی به وسیله تحریم‌هاست که در نتیجه، به نقض حقوق بشر منتهی می‌شود که از جمله تأثیرات آن در بخش‌های آسیب‌پذیری همچون دارو و درمان و مراقبت‌های بهداشتی کودکان می‌باشد و به دلیل عدم دسترسی به برخی از نیازهای اولیه افراد عادی بیشترین لطمه را از این تحریم‌ها متحمل می‌شوند. در واقع اعمال تحریم‌های دارویی، توسعه‌ای و حتی برخورداری از حمل و نقل و ناوگان هوایی موجب نقض مواد اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز می‌باشد که در آن به صراحت به حق هر یک از افراد جامعه در برخورداری از یک زندگی استاندارد که شامل بهداشت، رفاه، آموزش و... است، اشاره می‌کند. بنابراین بررسی تأثیر پیامد تحریم‌ها بر کشورهای هدف نشان داد تحریم‌ها، اثرات زیانبار و فاجعه‌آمیزی بر حقوق بشر و حقوق زنان داشته

و مردم عادی به عنوان قربانیان اصلی، بیشترین رنج و مشقت را در بسیاری از تحریم‌ها متحمل شده‌اند. از جمله آثار تحریم در کشورهایی مورد تحریم قرار گرفته، این است که تحریم‌ها موجب افزایش شدید مرگ و میر کودکان، گسترش فقر، مهاجرت، کمبود مواد غذایی و دارو و سایر نابسامانی‌های اجتماعی و اقتصادی می‌گردد. همچنین زنان که به عنوان آسیب‌پذیرترین اقشار جامعه قرار دارند، تحریم‌ها بر آنان تأثیرات فراوانی دارد. اعمال تحریم‌های اقتصادی موجب افت سطح آموزشی در کشورها شد و وضعیت اشتغال زنان را به عنوان نیروهای مؤثر در جامعه به شدت محدود کرد و بسیاری از زنانی را که سرپرست‌های خانواده بودند بیکار کرد. همچنین این تحریم‌ها موجب افزایش تبعیض جنسیتی، خشونت علیه آنان و نقض گسترده حقوق عمومی آنان شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. اشرافی، مرتضی (۱۳۹۳) تحریم ایران، پژوهشکده باقرالعلوم.
۲. امیردیوانی، پگاه (۱۳۹۳) زنان قربانیان تحریم هستند، ماهنامه پیام زن، شماره ۲۶۷.
۳. حیدری، فریبا (۱۳۹۶) تأثیر تحریم‌ها بر حقوق زنان، فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان، شماره ۸.
۴. زمانی، سیدقاسم؛ زنگنه شهرکی، جعفر (۱۳۹۲) تحریم‌های بین‌المللی ناقض حقوق بشر: از چالش مشروعیت حقوقی تا مسئولیت بین‌المللی، فصلنامه راهبرد، سال بیست و دوم، شماره ۶۷.
۵. زمانی، سیدقاسم؛ غریب‌آبادی، کاظم (۱۳۹۶) تحریم‌ها به مثابه نقض تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در زمینه حمایت از حقوق بشر، فصلنامه حقوق پزشکی، سال یازدهم، شماره چهارم.
۶. قاسمی، مصطفی (۱۳۸۷) تحریم‌ها از نگاه حقوق بین‌الملل و موضوع هسته‌ای ایران، دسترسی در پایگاه بصیرت.
۷. عمادی، سید محسن (۱۳۹۱) تأثیر تحریم‌های اقتصادی شورای امنیت سازمان ملل متحد در بهره‌مندی از حقوق بشر، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و ششم، شماره ۱، مقاله ۵، دوره ۲۶.